

Ս. ՆԵՐՍԷՍ Ա. ՊԱՐԹԵԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Վերոյիշեալ տուեաներէն եղբակացու-
թեան մը յանգելու համար, հաւանականը
այն կը թուի ըլլալ թէ Ներսէսի հովանաւո-
րութեամբ պատուիրակութիւնը Կ. Պոլիս
հասաւ 364 թուին, պատահե՞ր բերելով Պապ
արքայորդին եւ կարգ մը նախարարներու
զաւակները: Վաղէս արքայական պատիւով
զանոնք ընդունեց բայց ինք արիւնասկան մը
ըլլալով՝ դորձը երկարեց, կրօնական խըն-
դիրներ ալ խառնելով: Ան, տեսնելով որ իր
նպատակը անպատու պիտի մնայ, նուրբ քա-
ղաքականութեամբ մը մեծ խոստումներով
եւ առատ նուէրներով ճամբու գրաւ պատ-
գամաւորները, բոլորովին իր յարաբերու-
թիւնները չիղելու համար Հայոց աշխարհին
հետ: Անոնք, ինք ամօռալայ բացակայու-
թենէ մը ետք, Հայրենիք վերադարձան 365
թուականին:

Ներսէսի բացակայութեան, Արշակ իր
անունով քաղաք մը շինել սկսած էր, նպա-
տակ ունենալով կազմել կեդրոնական իշ-
խանութիւն մը: Ան տեսնելով Արշակաւա՛րի
սակաւաթիւ բնակչութիւնը, զայի՛ շէն-
ցրելու միտումով սխալ գաղափարի ունե-
ցաւ հռչակելու ըոր ոք անկեայ անդր բը-
նակեցէ, մի լիցի ի վերայ նորա իրաւունք
դատաստանիք (Փաստոս, էջ 90):

Բաղաբը շուտով դարձաւ որք ոճրա-
գործներու եւ աւաղակներու, պատճառ ըլ-
լալով երկրին անդորրութեան խանդավառն:
Ներսէս երբ վերադարձաւ Բիւղանդիո-
նէն, իմանալով եղելութիւնը՝ զիմեց Ար-
շակի, որպէսզի քաղաքին անօրէն բնակչու-
թիւնը պարպէ, միաժամանակ խոստանալով
քաղաքին բնակչութիւնը բազմապատկել
վայել ու պատշաճ միջոցներով:

Արշակ կաթողիկոսի խօսքերը անպա-
տասխան ճղած ըլլալով, Ներսէսի համախոհ
նախարարները յարձակեցան նորակերտ քա-
ղաքին վրայ, երկրաշարժ ու ժանտախտ ալ
իյնալով՝ հիմնայտակ կործանեցաւ Ար-
շակաւանը:

Անոր կործանման պատճառով, ամբողջ

Հայ կեանքը խռովեցաւ: Պարսիկներ առի-
թէն օգտուելով օժանդակութիւն ըրին հա-
կառակորդ նախարարներուն, իսկ թաղա-
աւոր զօրաշարժի ենթարկելով իր ուժերը,
յարձակեցաւ Արշակաւանը կործանող նա-
խարարներուն վրայ:

Շապուհ օգտագործեց այս առիթը, եւ
Վաղէսի թոյլ կեցուածքէն ալ քաջալեր-
ւելով՝ յարձակեցաւ Հայաստանի վրայ:
Հայեր, վերջ դնելով իրենց խլրտածութիւն,
միացեալ ճակատ կազմեցին ու դիմադրեցին
Պարսիկ զօրքերուն:

Ըստ Փաստոսի վկայութեան, քանչորս
յարձակումներ տեղի ունեցած են, եւ իւրա-
բանչիւրը 400-450 թիւր զօրքով, որոնք ու-
շինչացուած են Հայերու կողմէ:

Պարսիկներու եւ Հայերու միջեւ սկսած
պատերազմները հաւատարապէս միասակար
էին երկու կողմին ալ: Հայ նախարարներ
կ'ուղէին դադրեցնել կռիւը, իսկ Շապուհ
հաշտութիւն կ'ոտաւթարկէր: Ներսէս զէժ էր
հաշտութեան գաղափարին, որովհետեւ ա-
նոր ծանօթ էր թէ պարսիկներ քրիստոնէա-
կան հալածանք մը կը ծրարէին: Հակառակ
անոր աղդարարութեան, նկատի չառնուե-
ցաւ իր տեսակէտը:

Արշակ ու Վասակ, նախարարներու
ինքդանքով Տիղրոն գացին ու ներկայացան
Շապուհին: Ան սկիզբը անուշութեամբ վար-
ւեցաւ Արշակի հետ, ապա զայն բանտար-
կեց Անուշ բերդը, ուր անձնառպան եղաւ
ան(5):

Արշակի մահէն ետք Ներսէս դիմեց Վա-
ղէս կայսեր, ու խնդրեց որ Արշակի որդին
Պապը Թագաւոր կարգէ Արշակունեաց Թա-
փուր գահին վրայ: Միաժամանակ ան օգ-
նութիւն խնդրեց, որպէսզի Հայաստանը ա-
զատուի Պարսից կռապաշտ լուծէն:

(5) Տես Փաստոս, էջ 175. ըստ Ամմիանոսի՝
«Եւնէմ կոտաման միտաւ վրիժառու նրաքով» (Որ-
մաննա, էջ 202):

Վաղէս՝ Տերենտիոս դուքսին հովանաւորութեամբ, կառավարիչի հանգամանքով պատանդ Պապը Հայաստան զրկեց, սակայն առանց թագաւորական տիրոջին եւ զինւորական որեւէ օժանդակութեան, համաձայն Յովիանոսի կնքած դաշնագրին:

Շապուհ լսելով որ Հայերը Բիւզանդիոն դացած եւ Յոյներէն օգնութիւն աւագած են, Հայերու սոյն քայլը պատրուակ բրոններով՝ կրկին յարձակեցաւ Հայաստանի վրայ, մեծ աւերներ դործելով:

Տիրոնի դահակալը լուի քաղաքական նշապատակներով չէր ձգտեր քրիստոնեայ Հայաստանը դառնալ, այլ ան դիտաւորութիւն ունէր նաեւ մարդկայական կրօնքը տարածելու: Եւ ան իր վարդապետութեան իրաւործման համար զանազան միջոցներ ձեռք տուաւ: Ըստ Սորենացիի՝ «խախտել զքրիստոնէական ուսումն, որովհետեւ լուսնականաւ վարէին եկեղեցւոյ կարգն» (էջ 472): Փաւստոս ալ կը վկայէ թէ «նեղէին զբաղում մարդիկ՝ զոր ի բուն արկանէին, թողուլ զաստուածապաշտութիւն եւ ի պաշտօն զսուան մարդեղանցն» եւ թէ «բրեւ ոչ մի ոք յանձն առնուին ուրանալ ի քրիստոնէականէն» չարամահ սպանանէին զամենեւեան» (էջ 151):

Զիրաւի ճակատամարտին, վերապէս

ՆԵՐՍԷՍԻ ԿԱՏԱՐԱՄ ԳՈՐԾԸ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԳԵՏՆԻ ՎՐԱՅ

Ներսէս Ա. Պարթեւ 25 տարեկանին երբ հայտնաբերեց աթոռ բարձրացաւ, եռանդուն, ուսեալ, բարձր նկարագրի տէր ու մեծ կարողութիւններով օժտուած երիտասարդ մըն էր: Իր գահակալութեան առաջին օրերէն իսկ ան սկսաւ նորաճող կաթողիկոսութիւններ կազմել, նպատակ ունենալով բարդաւանցել Հայոց. Եկեղեցին, զարգացնել Հայ մշակոյթը եւ բարեփոխել Հայ կեանքը: Իր այս մտեմ գաղափարները ամրապէս հաստատելով նպատակաւ թողնուլ արաբեալ եպիսկոպոսաց եւ համօրէն աշխարհականօք» (Սոր, էջ 434): Ուստի, 354ին Անտիատի մէջ գումարուած Նիւտար առաջին ազգային ժողովն է որ յիշատակւած է պատմիչներու կողմէ:

Ոոյն ժողովին կարգադրութիւնները կամ

Հայեր յաղթական դուրս եկան՝ շնորհիւ Յոյներու օժանդակութեան. բայց հաջիւ արտաքին կռիւները դադրած էին, ներքին խռովութիւն մը ծայր տուաւ Պապ թագաւորին եւ Ներսէս Կաթողիկոսին միջեւ:

Պապ Նախ անսաց Ներսէսի, Մուշեղի ու Նման քանիմաց մարդոց խրատներուն: Սակայն երբ երկրին վիճակը խաղաղեցաւ, ան սկսաւ վարել անբարոյ կեանք մը: Փաւստոս անոր արուազիտութեան, իրացութեան եւ անանմանութեան ախտերը կը յիշէ (էջ 181), իսկ Սորենացի կ'ըսէ թէ «ամօթալի ախտիւ զարգացործ էր» (էջ 480):

Կաթողիկոսը նախ խրատեց ու յորդորեց Պապը որ եւս կենայ իր մղուքիւններէն, սակայն տեսնելով որ իր խրատականներ անդրադարձ մը չէին ունենար, «չլսամբէր եւ յանդիմանէր մեծաւ վկայութեամբ յանդիմանութեամբ» եւ վասն չարեաց նորա բաղմաց ոչ համարձակէր Նմա գետնա եկեղեցւոյ կոխել, եւ ոչ մտանել Նմա ի ներքս» (Փաւստոս, էջ 181):

Պապ թագաւոր, վերջ տալու համար Ներսէսի յանդիմանութիւններուն՝ ուղիղ ապանելով դայն. սակայն այդ թուկալի տարբեր գործելու տառապանեցաւ, որովհետեւ Ներսէս պաշտօնունքի առարկայ դարձած էր Հայաստանի մէջ:

Կանոնները որեւէ օրինադրով չեն հասած մեղի: Այսուամենայնիւ, պատմական աւանդութիւններով մեղի հասած բարեկարգութիւնները կարելի է Աշտիշատի ժողովին արդիւնքը նկատել:

Գրեգոր Լուսաւորիչէն սկսած մինչեւ Ներսէս, մեր կաթողիկոսները տքնալան աշխատած են հաստատ հիմքու, վրայ պահել Հայ եկեղեցին ու ասորեակ քրիստոնէական վարդապետութիւնը:

Ներսէս՝ շնորհիւ իր բարոյական ու կրօնական բարեկարգութիւններուն, նոր ուղի մը բացաւ Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ:

Ան յարատեւօրէն աշխատեցաւ իր տեսած եւ ուսած կարգադրութիւնները Հայոց մէջ տարածել: Համաձայն Անտիատի ժո-

գործի՝ որոշումներուն, Հայաստանի մէջ
ամենուրեք թաղուեցան՝

ա. Բարեգործական եիմնաքիմեր

Բորոններ, ուրուկներ եւ ուրիշ փարա-
կիչ անոնք ունեցողներ, լքուած քաղաքի
քնակէշներէն, անխոստ կը բնակէին ամալի
փայերն: Ներսէս անոնց Համար ուրկանոց-
ներ ու Հիւանդանոցներ հաստատուեց: Նոյն-
պէս որբեր, ծերեր եւ աղքատներ խնամելու
եւ պատասխարելու համար Հիմնեց որբանոց-
ներ եւ ծերանոցներ: Յիբաւի արդար է
պատմագիրն այն խօսքը թէ ըսէ ոք տեսա-
նէր յայտարարէն Հայոց մուրացիկ յաւուրն
նեքսէսի» (Սոփ., 2. 40): Հիւրեպուէ եւ Ծ-
տարներու ապաստանութեան համար Հրա-
մայէր ի դերծ տեղիս եւ յանց ճանաչար-
ւաց եւ ի գլուխ լըրանց պանդոկոս չիմէլ եւ
Հիւրանոցս ի քաղաքս եւ յալարտոյոս
(Սոփ., էջ 39):

Բարեգործական այս հաստատութիւն-
ները կը մատակարարուէին ու կը պահուէին
եկեղեցական կալուածներու եկամուտներով
ու մողովուրդէն դանձուած տուրքերով:

բ. Բարեփոխում ժողովուրդի կեանքին
եւ ավարտութիւններում

Անոնց կենցաղին հոգածութեան համար
կարգաւորեց եկեղեցւոյ աստիճանները, վե-
րահաստատեց Գր. Լուսաւորիչի Հիմնած
չորս հարիւր ամթոնները ու կանոնադրեց
չաւտ մը օրէնքներ, որոնցմէ միայն դիտա-
ւորները պիտի յիշենք:—

1.— Արդիւնք մերձաւորներուն ամուսնու-
թիւնը: Սակայն յայտնի չէ թէ մինչեւ ո՛ր
ստորիմանի մերձաւորութեանց համար դըր-
ած է արգիլքը՝ քանի միայն Աւելու, այն
սինքն իրենց զաւակներուն կիներուն համար
արգիլք մը կը յիշուի(6):

2.— Խրատեց որ Հետեւ կենան անբարոյ

բարեբէ, օրինակ՝ պոռնկութիւն, սպտե-
նութիւն, բաժարասթիւն, արքեպոսթիւն,
յա փշտանկութիւն՝ Եւաջին:

3.— Հրամայեց ամուսնական հաւատար-
մութիւն՝ ձիւ՛ տոնէ եւ մի՛ զաւ. բերել իւր-
եանց ամուսնութիւն ընկալ՝ կոչմանց» (Փա-
ւրտոս, էջ 64):

4.— Արգիւնք մեռած կենդանիներու
միսը ուտելու եւ անոնց արիւնը խմելու Հե-
թանոս սովորութիւնը. Հըրածարիլ ամենե-
ւէն ի մեռելուտույ եւ յարեմէ ուտելոյ»
(Փաւրտոս, էջ 64):

5.— Արգիւնք նաեւ՝ այն զեղծումները՝
որով չի վերայ մեռելոց գործէին ոսկրս քա-
նեթանոսական սովորութեանց» (Պոր., էջ
436), օրինակի համար զցոյնի գերեռս, եւ
արեամբ ապականէին, եւ այնպէս յուղար-
կէին զմեռեալս» (Սոփ., 2. 42):

գ. Վաճառք գրութեամբ հաստատուէ:

Ներսէս կաթողիկոս Հիմնեց վաճաք-
կուսանոցներ, մենաստաններ եւ եպիսկո-
պոսարաններ, որովհետեւ կրօնականներ քա-
կրած էին քաղաքներու մէջ իրենց ընտա-
նիքներուն Հետ ազատ կեանք մը ապրիլ-
իրը հասոյթի աղբիւր՝ այդ հաստատու-
թիւններուն յատկացուց բազմաթիւ կալ-
ւածներ:

Ներսէս ճերբաղատեց վանականութիւնը
իր լճացած վիճակէն: Ձայն մօտեցուց մո-
ղովուրդին եւ անոր օգտին համար աշխա-
տիլ հրահանգեց՝ իր խօսքով՝ Հաւե զործ
մշակութեան Աստուծոյ՝ քան մենաւորու-
թիւն բնակութեան յանապատաս:

դ. Դպրցանքս հաստատում:

Աշտկերտները սկսան բերանացի թարգ-
մանել Ս. Գիրքէն՝ դրուագներ, աղմոսներ,
աղօթքներ ու խօսիլ կրօնական եւ բարոյա-
կան քարոզներ: Անոնք կոչուեցան «վերծա-
նող» եւ «թարգմանիչ»:

Այս հակալական գործը Ներսէս կրցած
էր իրականացնել՝ շնորհիւ վաճախանու-
թեան: Եւ, Դարու բոլոր փոքր ու մեծ

(6) Տես Փաւրտոս, էջ 64: Ըստ Սօփիքի՝ շեք-
րամայեաց մինչեւ իննգ-ազն ոչ ամուսնանայ» (Գ)
Ձ., էջ 42):

Թարգմանիչները եղած են վանականներ եւ իր անթիվական աշակերտները:

Ոսկեդարու գրականութեան Հիմնադիրները՝ Ս. Սահակ եւ Մեսրոպ, դաստիարակւած էին Ներսէսի օրով: Մանաւանդ Մեսրոպ, որ էր զննթերցող եւ «Թարգմանիչ», իր քարոզչական առաքելութեանց ընթացքին հանդիպելով պէսպիսի գոռակալութեանց՝ յղացաւ հայերէն գիրքեր գտնելու պաշտօնարար:

Ու այսպէս Ներսէս, մինչեւ իր կեանքին վերջին օրերը կը վարդապետէր ու կը տարածէր քրիստոնէական լոյս հաւատքը: Կը

Հիմնէր ու կը նորոգէր թագմաթիւ վանքեր ու դպրոցներ, Հոգ կը տանէր փոքրիկներու դաստիարակութեան: Կը քաջալերէր ու կը յանդիմանէր թէ՛ Թագաւորը եւ թէ՛ ժողովուրդը, նայած անոնց բարի կամ չար աւարքներուն: Կը տարածէր իր հովանին ամբողջ Հայաստանի վրայ, այնպէս որ ժամանակակից պատմագիրը Փաւստոս՝ իրաւացիօրէն կը վկայէ ըսելով. «Եւ ոչ երբեք ուրեք եղեւ նման նմա այլ ոք ի Հայաստան երկրին» (էջ 67): Իր յաջորդները ՄԵՍՄ մակդէրով պատուեցին զինք՝ յաւէտ պահելու իր սուրբ յիշատակը:

ՆԵՐՍԷՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՎԱՅՃԱՆԸ

Ըստ Փաւստոսի, Պապ Թագաւոր ծանծաղացած Ներսէսի մշտական յանդիմանութիւններէն, անոր կեանքին վերջ զնելու նպատակաւ զայն հակերոյթի հրաւիրեց Եկեղեցաց դատարի Ոսիս արքունի աւանը: Ձայն բազմեցուց Թագաւորական դահլիճ վրայ ու ինք անձամբ սպասարկեց կաթողիկոսին: Ոսիսանքի ընթացքին թունալից զինի հրամցուց Ներսէսի: Ան ըմպած ատեն զգաց խմիչքին թունալից պարունակու թիւնը, դաւաթը պարպելով սենեակ քաշեցաւ: Ներսէսի կ'ընկերանային Մուշեղ Սպարապետ, Հայր Մարգարէտ ու մեծամեծ նախարարներ: Ներսէս կուրծքը բա՛ւաւ փրփրէր վրայ նկանակի չափ կապուտցած տեղը ցոյց տուաւ: Ներկաները ուզեցին դարձանել զինք, բայց մերժուեցան: Սկսած սկսաւ արիւն փսխել ու վերջին աղօթք մը մրմուրով աւանդեց հոգին (էջ 182):

Իսկ Սոփիքի պատմագիրը, Ներսէսի մահուան ատեն անոր բերին մէջ՝ յտ մը գուշակութիւններ կը զնէ:

Պատմագիրն համաձայն, Ներսէս թունալից դաւաթը խմելէ յետոյ եկեղեցի կ'երթայ ու կը նստի հայրապետական դահլիճ վրայ: Ան մաղթանք մը ընելէ ետք մեծ հանդարտութեամբ հոգին կ'աւանդէ:

Եկեղեցին խմբուած հաւատացեալները

այլեւս՝ չլսելով անոր հեղահամբոյր ձայնը, մօտենալով կը տեսնեն որ արդէն վախճանած էր:

Թագաւորն ու նախարարները սուրբին մարմինը ամփոփեցին Թիլ աւանին մէջ: Անոր տապանին վրայ լուսեղէն սիւն մը կը տեսնուի 40 օրեր ետք (էջ 107-115):

Վերոյիշեալ պատմիչներուն աւանդած զէմ կը գտնենք տրամաբանութեան, որովհետեւ՝

1. Ներսէս մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէր բանակէն եւ Պապ կը վախնար ձեռք զպցնել անոր անձին:

2. Պապի բնաւորութեան մէջ խորթ էին բռնութեան ու սպաննութեան խիտերը:

3. Թագաւորը սկսած էր հեռու պահել ինքզինք Ներսէսէ ու կարեւորութիւն չտալ անոր խօսքերուն:

4. Երբ Ներսէս գինիի բաժակը ըմպեց ու զգաց անոր թունալից պարունակութիւնը, ինչո՞ւ պիտի մերժէր նախարարներու կողմէ արուած դիզերը: Արդե՞ս Ներսէս անձնասպան եղած էր:

Ամէն պարագայի, վստահ կրնանք ըսել թէ ո՛չ Ներսէս անձնասպան եղաւ եւ ո՛չ ալ մարդասպան մըն էր Պապ, այլ՝ Ներսէս, սրտի կամ թոքերու անբուժելի ախտով մը հիւանդացած, զոհը եղած ըլլալու է սրտի

կաթուածի: Փառաստոսի հետեւեալ վկայու-
թիւնն ալ զայս կը փաստէ, թէ՛ զի վերայ
սրտին ցուցանէր կապուտակեալ քա՛ղչա-
նկանակի միոյ՝ եւ «սկսաւ զարիւնն դուրս
դուրս ի ներքուստ ընդ բերանն արտաքս հո-
ւել իրբեւ զերկուս ժամս» (էջ 183):

Շատ մը դարերէ ի վեր թէեւ Մեծն Ներ-
սէս մեռած է, սակայն ա՛նոր ամսա՛հ

յիշատակը մոռ կը մնայ Հայ ժողովուրդի
սրտին մէջ:

Մեծն Ներսէս Հայ ժողովուրդին կողմէ
դասուած է չլուսաւորչեցնելու երբորդու-
թեան՝ իրեն դասակից ունենալով Ս. Գր.
Պարթեւ ու Ներսէս Շնորհալի Հայրապետ-
ները: Անոնք յաջորդաբար կը կոչուին

ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ՍՐՏԵՐՈՒ,

ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ՀՈԳԻՆԵՐՈՒ, եւ

ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ՄՏՔԵՐՈՒ:

(Շար. 2 եւ վերջ)

ԲԱՅԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ,

Մատենագրութիւն

— Փառաստոս Բիւզանդ. «Պատմութիւն»
Հայոց, Դ. եւ Ե. Դպրութիւն», Պետեր-
բուրգ, 1883:

— «Սովիւրջ Հայկականք», Զ. եւ Է. Գր-
ուիւններ, Վենետիկ, 1853:

— Մովսէս Խորենացի. «Պատմութիւն
Հայոց», Գ. Գիրք, Վենետիկ, 1881:

— Մաղաքիա Արք. Օրմանեան. «Աղգա-
պատում», Ա. Հատոր, էջ 163-222, Պէր-
րու, 1959:

— Յակոբ Մանանդեան. «Քննական Տե-
սութիւն Հայ ժողովուրդի Պատմութեան»,
Բ. Հատոր, էջ 157-211, Երեւան, 1957:

— Տէր. Թ. Թովհեան. «Մագուման Հայ
Վանականութեան», «ԼՈՅՍ» Շաբաթա-
թերթ, Ժ. Տարի, էջ 468-470, Կ. Պոլիս,
1905:

— Գարեգին Եպս. Սարգիսեան. «Հայ
Եկեղեցւոյ Պատմութիւն» (նոթեր), Անթի-
իաս: